Szabó Levente

„Nem biográfia és bibliográfia”¹

Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza

Jelen írás két kérdéskört kísérel meg körüljárni: az első rész egy specifikus történeti életrajztípus megnevezésére és néhány normájára kérdez rá, a második rész pedig arra a problémára keres heurisztikus választ, hogy hogyan volna értelmezhető egy adott célelvnek a(z életrajban is) rekurzív jellege, természete.

I.

Nábrádi Mihálynak az 1940-es években az életrajzról írt monográfiája némi tipológia és fejlődéstörténeti vázlat után Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzát „a legművészebb magyar írói életrajz”-ként nevezi meg. Kérdés, hogy mit jelöl a „művészi életrajz” műfajmegjelölés.

A kérdés tágabb perspektívát követel meg, és releváns lehet, ha a XIX. század-közép történelemszemléletének egy adott aspektusától indulunk el. E történelemszemlélet tekintetében, azt hiszem, érdemes volna megnézni – lévén, hogy eddigelé a kutatás inkább a tartalmi összetevőkre koncentrált –, hogy mi számít igazából történeti ténynek a XIX. század elejének és a századközépnek a Magyarországon. Szajbély Mihály állapította meg nemrégiben, hogy „a helyzet az adott időszakban meglehetősen érdekes volt: míg a fikciós jellegű (azaz mai fogalmaink szerint inkább a szépirodalom körébe tartozó) történeti művek létrejöttét kifejezetten elősegítette, addig a későbbi elvárásoknak megfelelő szaktudomány művelése szempontjából holt időszaknak tekinthető”.² Ha talán nem is volna annyira egyértelműen holt időszaknak tekinthető ama utóbbi szempontból sem a jelzett időszak (elég csak Kállay Ferenc vagy Reguly Antal munkásságára gondolni), a kérdésfelvetés még mindig rendkívül termékenynek ígérkezik. A probléma csak az, hogy mettől meddig, milyen mértékben és milyen tekintetben érvényesül az előbbi történetfelfogás, szétválasztható-e a korszaktudatban olyannyira binárisan, ahogyan egy adott századvégi, Ranken iskolázott történetfelfogás tette. A kérdéseknek az eredeti problémafelvetés tekintetében fontosnak bizonyuló aspektusaira, amelyek maguk is további kérdéseket indukálnak, hipotézisszerűen, de távolról sem kimerítően kísérek meg válaszolni.

Hogy mi számíthat történeti forrásnak? Példának okáért *kortárs* poézis. Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájában* legalábbis. Ipolyi forrásként idézi³ Lisznayai Kál-

¹ Gyulai Pál 1878. 26.

² Szajbély Mihály 1999. 432.

³ „Nem különben voltam még egy pár hason nyomot tartalmazó igyekezetekre nézve, minő például *Lisznayaitól Palóc dalok* (más. kiad.) Pest, 1852, hol néhány igen becses regei st. nyom mutatkozott.” Ipolyi Arnold: 1854. Ha megnézzük Lisznayai Kálmán jelzett kötetének előszavát, akkor ott egyértelműen a személyes alkotásra vonatkozó megjegyzést találunk: „Ily lelkesedés nyomán készítettem

mán 1851-es *Palóc dalok* című kötetét és Tompa Mihály regét⁴ is. Lisznyai verseinek idézése mögött nyilvánvalóan ott van a Horváttól induló pánpalóc-elmélet hitelesítő ereje.⁵

Azt hiszem nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a Szajbély Mihály által fikciós jellegűnek mondott történelemszemlélet bizonyos irodalomszemléleti kereteken belül már nem állítható bináris oppozícióba a Ranke-féle tudományossági kritériumokat a történettudományi munkák megítélésében felvonultató történelemszemlélettel. Ha arra gondolunk, hogy nemcsak az 1830-as évekig, hanem azon túlmenően is érvényesül az (természetesen a differenciálódás kisebb-nagyobb mozzanataival együtt), amit literatúra-típusú irodalomfogalomként nevez meg a szakirodalom (márpedig a Czuczor–Fogarasi III. kötetének *irodalom* címszava 1865-ből még mindig úgy definiálja tárgyát, mint „legszelesb értelemben mind azon jelesebb elméművek összvege, melyeket az emberi ész teremtett, és könyvekben vagy írással közöské tett. Szorosb értelemben alkalmazható részént egyes nemzetekre, időszakokra, részént a tudandók külön-külön nemeire és ágaira.”⁶). Ebből a kereti jellegű koegzisztálásból (amelyben a differenciálódásnak épp abban látom jegyeit, hogy számos műfaj – köztük az életírás is – épp a történetíráshoz képest vagy ezen belül kezdi definiálni önmagát) látom értelmezhetőnek azt a történetírással szemben Gyulainál megfogalmazott normát, miszerint „egy valódi történelmi mű nemcsak a tudomány, hanem a szorosb értelemben vett irodalom körébe is tartozik s a tárgyhoz képest megkíván bizonyos művészeti benső formát, melyet leginkább a compositio ereje, az elbeszélés eleven folyamatossága, az események arányos csoportosítása, a főbb egyének kiemelkedő rajzai alkotnak”.⁷ S mindez annak ellenére (?), hogy Gyulai elhatárolja magát a radikálisan fikcionalizáló történetírástól.⁸

Jelen norma, az „irodalmi benső forma” számonkérése Gyulainál érvényesül az életírásra vonatkoztatottan is (és ugyanakkor nem választható el a történetírásnak bizonyos fikcionalizálás fele hajló normáitól, illetve egy bizonyos típusú századkö-

e füzet költeményt, e czim alatt: ‘PALÓC DALOK.’” Lisznyai Kálmán: *Palóc dalok*. Pesten, nyomattott Kozma Vazulnál, 1851. V.

⁴ „*Tompa Mih. népregék és népmondák* (2. kiad.). Pest. 1846, költőileg feldolgozva; köztük sajátlag csak egy népmonda (a mese a jávor fáról), a többi rege. A cél nem annyira a regegyűjtés, mint annak művészi előadása lévén, nehéz a valódi eredeti rege s a hozzáadott költői vonások teljes kiismerése, miért természetes, hogy használatukban az ovatosság ennek többnyire felemlítését megkívánta.” Ipolyi: *i. m.* XXVI.

⁵ A fogalomra és a fogalommal jelzett jelenségre l. Szilágyi Márton: *Lisznyai Kálmán és a palócok regionális népi műveltségének romantikus képe = Népi kultúra és nemzettudat*. Szerk. Hofer Tamás, A Magyarországtudat Könyvtára, VII. Magyarországtudat Intézet, Bp. 1991. 61–69.

⁶ Czuczor Gergely–Fogarasi János 1865. 118.; Ballagi Mór szótárának definíciója sem áll távol az idézettől.

⁷ Gyulai Pál 1911b. 59.

⁸ Elég, ha Jámor Pál irodalomtörténetéről írott bírálatát követjük végig: Gyulai Pál 1911c. 27–38.

zépi forráskijelöléstől és kezeléstől); egyetemi előadásaiiban még megvalósulásának mozzanatait is kijelöli.⁹

Ez esetben tehát Gyulai Vörösmarty-életrajzának a recepcióban történő műfaji kijelölését maga Gyulai alapozza meg. Amíg a *Pallas lexikon* címszava „csupán” mint a magyar életrajzok „legjelesebbjét” méltatja¹⁰, Nábrády Mihálynak a műfajról szóló könyve már egyértelműen Gyulai kategóriájának segítségével végzi el a minősítést, amikor „a legművészebb magyar írói életrajz”-ként értelmezi.¹¹

Az így értelmezett életrajznak fontos műfaji kívánalma az elhallgatás. Ezen elvárás már a századeleji megjegyzésekben és tanulmányokban normaként fogalmazódik meg. A *Muzáron* névtelen szerzője így fogalmaz: „Nagy férfiút botlások is karakterizálnak; s mi közitélet szerint botlás, az a mélyreható szem előtt legragyozóbb tökély lehet: s megfordítva. De nem szabad, nem lehet mindent világra hozni: azért véteksuly nyomja olykor a legnagyobb virtust, s a legfeketébb vétek virtus fényében tündöklök; mert titkok fedik azt is ezt is. Fogva tartják itt az írókat a már megrögzött előítéletek, melyeken oly nehéz magunkat túl tennünk; a megalapított közvélemény, mely kényes sértetni, a nagy összefüggések, melyeket érinteni halálos ... s egyéb politikai tekintetek. Veszedelemben van itt az író, vagy az igazságot vagy magát áldozni fel. Az ilyen életíró, ha pályáját jól kivívta, koszorúra nem különben érdemes, mint hőse.”¹²

Gyulainál a norma részben a kompozíció művészségének az előbbieken tárgyalt normájából, részben pedig a biográfiává tett élet kiemelkedő jellegének tárgykritikai normájából következik: „mellőzzön az életíró mindent, a mi árnyoldal”.¹³ A Vörösmarty-életrajz is épp annyira konstituálódik az elhallgatásból, az exklúzióból, amennyire a megszólalásból, a kimondásból: elég megnézni olyan eseteket, mint a magyar és latin nyelvű versek kizárása, azokat a műveket, amelyek nem válnak értelmezés tárgyává: ilyenek a beszélyek.

Az elhallgatás mint az életrajzírás történeti-műfaji normája megragadható egy másik mozzanat révén. „Harminc év óta az irodalmi viszonyok sokat változtak. [...] Most már volt közönség, bár csekély, de folyvást növekedő, s mi több, a nemzet hallgatni kezdett íróira.”¹⁴ Az 1884–85-ös Gyulai-féle Vörösmarty-kiadásnak a

⁹ Vö.: „Az életrajz terén is főkövetelmény: 1. az elbeszélés folyamatossága, mi a helyesen megválasztott átmenetektől, ügyes csoportosítástól, vagyis attól függ, hogy mit hol mond el az író, hogy a részeket arányosan helyezi-e el, hogy ki tudja-e emelni a lényegest a mellékes ellenében; 2. a szereplő egyén élénk, vagyis olyan rajza, hogy az egy teljes eleven képen folyton szemünk előtt álljon, jól kiszemelt árny- és fényoldalaival. Azonban különösen az írók életének vázolásánál óvakodnunk kell, hogy ne csak viszontagságait, hanem magát az írókat mutassuk be, munkáját fejtegetjük, kimutatva azon hatást, melyet a viszonyok fejlődésére és műveire tettek.” Idézi: Nábrádi Mihály 1942. 29–30.

¹⁰ *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája*. Tizenhat kötetben, VI. Elektromos hal – Fék. Pallas, Bp. 1894. 26.

¹¹ Nábrádi: i. m. 27.

¹² *Életírás*. Muzáron. Új folyam, 1833., első füzet, kilencedik rész, 213.

¹³ Gyulai Pál 1911a. 303.

¹⁴ Vörösmarty Mihály: *Minden munkái*. 1864. I. 99.

jegyzetei között¹⁵ bukkan fel az a Vörösmarty írta *Szb és az Őreg Biró* címet viselő szatirikus párbeszéd, amely épp arról szól, hogy a mű kelendősége¹⁶ nem áll egyenes arányban azzal, amit Toldy nyomán néhányan olyannyira fennen hirdetnek, ti. „dass die Glanzperiode der ungarischen Epopée erschienen ist”.¹⁷

Az egyértelműsítő elhallgatást lehet és érdemes értelmezni. Az a narratíva, amely alapvető célulvát a *nemzetben* és ennek reprezentációjában jelöli meg, csupán hallgatással értelmezheti a célulv megbicsaklását.

II.

Vörösmarty pályafutása, következésképp maga a Vörösmarty-életrajz is – utolsó passzusa értelmében – magáról a nemzetről szól: „küzdeme, dicsősége, s gyásza egyszersmind az övé”.¹⁸ A nemzetről mint konstrukció eredményéről szóló szakirodalom¹⁹ (tekintsünk el most attól, hogy a jelzett korpuszban ki mekkora szerepet tulajdonít ennek a fikcionalitásnak/konstruáltságnak, és attól is, hogy milyen a tartalma az értelmezett szövegben ennek a nemzetfogalomnak) csaknem minden esetben felemlít néhány olyan, akár topikus jellegűnek is tekinthető diszkurzív²⁰ eljárást²¹, amely konstitutívnek bizonyul a *nemzetet* célulvként tételező narratívák

¹⁵ Vö. „ha [a történetíró] valamely csekélyebb vagy nevetséges történetecskét akar elbeszélni, rendszerint sokkal tanácsosabb azt külön jegyzésben előadni”(Blair Hugo 1838. 130.).

¹⁶ Vö. a Vörösmarty-kritikai kiadás által a névleges pártolásról mondottakat is: VÖM 4. Nagyobb epikai művek I. 358.; Továbbá: „míg Csokonai esetében az az álláspont tartotta (tartja) magát, hogy nem volt olvasótábora, mert a magyar közönség ekkoriban még pipára gyűjtött a könyvlapokkal (Csokonai népszerűtlenségének mítoszát alig módosították a kéziratos énekeskönyvek kutatásának első eredményei), addig Vörösmarty vagy Arany János mögé mindig is hatalmas olvasótábort rajzolt oda az irodalomtörténet (mely adatok szintén korrekcióra szorulhatnak, legalábbis egyes művek befogadási indexének feltérképezésével árnyalódhatnak). Hász-Fehér Katalin ItK 1998/5–6. 204.

¹⁷ Schedel 1825. 218.

¹⁸ VÖM 1864. 266.

¹⁹ Olyan szövegekre és szerkesztett kötetekre gondolok itt elsősorban, mint: Benedict Anderson: *Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983. (Magyar nyelven részletek: Benedict, Anderson: *Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és természetéről*. Janus, VI. 1. 3–12.); Barth, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. Universitet Ferlaget, Bergen 1969.; Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel P. (eds.): *Ethnicity. Theory and Experience*. Harvard U. P., 1975.; Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983.; Cohen, Anthony P.: *The Symbolic Construction of Community*. London 1985.; Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origin of Nations*. Blackwell 1993 (1986); Bhabha, H. K. (ed.): *Narrating the Nation*. London, Routledge 1990.; Hall, Stuart: *A kulturális identitásról = Multikulturalizmus*. Szerk. Feischmidt Margit, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp. 1997. 60–85.

²⁰ „A nemzeti kultúra *diskurzus*, azaz mód arra, hogy jelentéseket hozzunk létre; ez a mód pedig befolyásolja és megszervezi mind tevékenységeinket, mind a magunkról alkotott fogalmunkat.” Hall: *i. m.* 69.

²¹ „a nemzet narratívái” – Hall: *i. m.* 69.

esetében. Ilyeneként volnának tekinthetők: az eredetet/alapítást megérvelő, a kontinuitást, az időtlenséget, az egységet (és főként az egységes nyelvet) hangsúlyozó diszkurzív eljárások.

Gyulai Vörösmarty-életrajzában hangsúlyos szerepet játszik valamennyi fent említett eljárás. Vörösmarty *origónak* minősül: „az irodalmi átalakulás tulajdonképp vele [ti. Vörösmartyval] kezdődik”²²; „egyszóval Vörösmarty megalapította a valóban magyar költői nyelvet, s a tökély magas fokára emelte”.²³

Költőnk *kiválasztott* is, sorsa eleve elrendelt: „Távolról sem sejthette senki, maga legkevésbé, hogy tíz év múlva mint nagy költő vonja magára nemzete figyelmét, de az már bizonyos volt, hogy sikerrel vagy siker nélkül küzdeni, szenvedni fog nemzete dicsőségeért.”²⁴

A *folytonosság* hangsúlyozásának különlegesebb markáns *locusa* az a passzus, amely Vörösmarty és Deák kapcsolatát hangsúlyozza: „Vörösmarty hatása bevégződött e korszakkal, s csak a forradalomig terjedt. A Deák átnyúlt a másik korszakba is, hogy megvédje a jövőnek mindazt, ami a múltban egyedül drága. Vörösmarty 1825–1845-ig állott hatása legmagasabb fokán, Deák 1861–1867-ben érte el azt. A két korszakot a forradalom árja és romok választják el egymástól, de felettök az ősi dicsőség és az ősi jog csillaga dereng, egy-egy fénysugárt vetve a homályos jövőbe. E fényben a két barát szelleme ismét találkozott.”²⁵ Tehát a látszólagos határbeli cezúra ellenére van egy olyan (tér-idő), amelyből szemrevételezve nem tehetők distinkciók, amelyből a látszólag distinkt életpályák is egyazon struktúra folytonosságaként jelen(het)nek meg/vál(hat)nak percipiálhatóvá.

A narratíva visszatérő diszkurzív eljárása a *teljes közösséghez való szólásra* való hivatkozás, mely önmagának és tárgyának legitimációjaként egyaránt szolgál: „Vörösmarty az egész nemzethez szólott”.²⁶

Vörösmartynak mint az *egységes nyelv kialakítójának* hangsúlyozása visszatérő eljárása az életrajznak: „A két túlság között a középúton maradt, s már gyermekkori benyomásainál fogva hivatva volt, mintegy összeolvasztva az eddigi irányokat, oly költői nyelvet alkotni, mely ósdiakat és újítókat egyaránt magával ragadjon.”²⁷

Egy utolsó, bőven dokumentálható eljárás, amely narratívaszervező jelleggel van jelen a szóban forgó életrajzban, az a *megszabadítás* reiterálódó képzete: „Vörösmarty fölléptekor [...] az irodalom [...] hatni kezdett a nemzetre is. A győzelem csaknem bizonyosnak látszott, s a diadal előérzete fokozta a küzdelem erejét.”²⁸ Ugyancsak Vörösmarty „szabadította föl költészetünket részint a klasszikai, részint a német költészet járma alól”²⁹ és „hódította meg mindazokat, kik féltették a magyar nyelv eredetiségét, valamint azokat is, kik azt az ízléstelenségből mindenáron

²² Gyulai (szerk.) 1864. 135.

²³ Uo. 139.

²⁴ Uo. 20.

²⁵ Uo. 83.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 23.

²⁸ Uo. 100.

²⁹ Uo. 134.

ki akarták emelni”.³⁰ (Csupán jelezném itt azt a jelenséget, ahogyan a nemzeti irodalom paradigmájából kizárt magyarországi német nyelvű irodalom Gyulai szövegében, épp a legutóbb tárgyalt diszkurzív stratégia nyomán, ellenséggé alakul.)

Amielőtt összefoglalóan értelmezném a kérdést, néhány szót ejtenék egy másik narratíváról, pontosabban arról, ahogyan az életrajz szövegének szubverzív jelzései szerint még potenciálisan megjeleníthető volna a történet: *Az elbúsult dedák* című vers biográfiai értelmezése után Gyulai úgy véli, hogy „különben gyöngé mű”³¹, Székely Sándor eposzának méltatása után pedig „tisztán esztétikai szempontból csekély becsű”-nek³² minősíti a munkát. Létezik tehát egy másik módozat is, ahogyan elmondható volna Vörösmarty Mihály „története”, ám – a narratíva utalásait tekintve – ez nem kompatibilis a *nemzetet* célelvként tételező nagyelbeszéléssel. Az esztétikai tapasztalás története nem fér össze a nemzetet elbeszélő narratívával.

Gyulainak valóban igaza van: Vörösmarty pályafutása a *nemzetet* teloszként tételező narratívában a nemzetről szól/a nemzet története. A nemzeti költőről szóló nagyelbeszélés csak úgy/analóg diszkurzív eljárások révén beszélhető el, mint a nemzet. Ilyen értelemben szükségszerűen repetitív, mimetikus és időtlenségre törekvő.³³ Teljességgel egyetértek Rákai Orsolyával abban, hogy a nemzet „állandó (de legalábbis minél sűrűbb) önaffirmációra szorul, ha empirikus valóságának szakadozottságát történetnek szeretné látni”.³⁴

Úgy gondolom, hogy megfontolandó az a tapasztalat, amelyet Margócsy István lokális érvénnyel fogalmazott meg az 1859-es Kazinczy-émlékünnepélyek vizsgálatakor: ...

A *nemzetről* szóló narratívák szükségszerűen repetitív és reiteratív jellegűek, amennyiben a nemzet mint többé vagy kevésbé elképzelt közösség általuk nyilatkoztatja ki atemporalitásra való igényét. A megszakítatlan jelenlét – vagy ahogyan Homi K. Bhabha fogalmaz³⁵ – az öngenerálás nárcizmusa ez.³⁶

És még mindig maradnak az izgalmasabbnál izgalmasabb kérdések: ki beszélheti el a nemzetet? milyen viszonyban van ez azzal az életírással kapcsolatban normatívnak tételezett történeti követelménnyel, miszerint „az életírónak olyan *férjfinak*³⁷ kell lenni [ki] tudja érezni a leki nagyságnak minden nemét, ’s ne hagyjon-el semmit, mellyben Személyének lelke járása ha csak mintegy megrejtezve ’s

³⁰ Gyulai (szerk.) 1864. 139.

³¹ Uo. 45.

³² Uo. 55.

³³ Nem véletlen, hogy az életrajz egyik kulcsterminusa a nemzet megfigyeltetéséhez kapcsolódik.

³⁴ Rákai Orsolya: *Az eleven kép = Mesterek, tanítványok. Emlékkönyv Csetri Lajos hetvenedik születésnapjára*. Magvető, Bp. 1999. 219.

³⁵ Bhabha, Homi K.: *i. m.* 1.

³⁶ Vö. „Az értelem csak körforgásban marad eleven.” Assmann 1999. 91.

³⁷ Vö. „A nőnek korlátozott helyzeténél fogva csak egy pár gyöngédebb húr állhat rendelkezése alatt, mi nem ad nagyobbserű költészetet s érzéseinek örökös önmagába süllyedése nem engedi sem a szabad szárnyalást, sem a hatalmas emelkedést, sem a formai erő kifejlését. Az eposzra nem vonja hajlama, a drámában tehetetlenségét maga is érzi.” Gyulai Pál, *Irónőink* = Gy. P.: *Kritikai dolgozatok gyűjteménye 1854–1861*. 287–288.

kevesektől érthetve mutatja is magát [kiemelés tőlem, Sz. L.]”³⁸? mennyire grammatizálóak az elmondás hogyanjára vonatkozó történeti műfaji normák? összefüggésben van-e ez a bizonyos mértékű grammatizálás³⁹ más, a nemzetet „elbeszélő” (s egyáltalán nem mellékes: a közösségi emlékezet kialakítását megcélzó) műfaj – főként az eposzra (és nem utolsósorban az irodalomtörténetre) gondolok – hasonszerű normáival?

³⁸ Döbrentei 1815. 129.

³⁹ Pl.: „Melegüljön szíve a’ jó karaktervonások írása alatt, tudja érezni azon véghetetlen gyönyöröséget, melyet személyének jelessége által másokkal is éreztetni akar, ‘s a szerint válassza mindenüvé, alkalmas és épen odaillő szavait.”